

CONCLUSIES FASE 0

Uit de data-analyse en het literatuuronderzoek over opstellingswerk blijkt dat de methode van opstellingswerk potentieel heeft om kunstbeleving te faciliteren. Verschillende respondenten hebben positieve ervaringen gedeeld waarbij opstellingswerk heeft bijgedragen aan een diepere verbinding met kunst en met de groep. Uit de peersessies, de eigen ervaring als participierend observator, de drie focusinterviews, de thematische analyse van de audio-opnames, literatuuronderzoek, interviews met experts en de nabespreking met de deelnemers komen verschillende belangrijke thema's, hypothesen en suggesties naar voren die de moeite waard zijn om verder te analyseren.

Enkele redenen waarom opstellingswerk als bruikbaar kan worden beschouwd, zijn:

- Diepere verbinding door opstellingswerk: De respondenten meldden zowel in de focusinterviews, als in de nabespreking een diepere verbinding met de kunstwerken, waarbij opstellingswerk hen hielp om hun lichaam als instrument te gebruiken om de kunst op een intensere manier te ervaren, evenals de interactie met anderen.
 - "Ik moet wel zeggen: ik vind dat al werkt om echt verdiepend naar een werk te gaan kijken zonder de info. Als ik hier nu voorbij ga komen, dat zijn toch allemaal indrukken... of die gevoelens gaan zo heel snel terugkomen, als je nog eens passeert zo. Dit beeld, hier zou ik op mezelf misschien niet direct superveel interesse in hebben, terwijl als je daar dieper of anders naar kijkt. Je krijgt gewoon veel meer mee, ook van anderen." - E. (nabespreking)
 - "In de mate dat je je met het kunstwerk meer verbindt, dat je het kunstwerk meer beleeft. Dat je meer uit je hoofd (het celebrale) komt en je meer gaat verbinden met je gevoel en intuïtie en het (gevoels)veld errond." - M. (nabespreking)
 - "Dat heeft mijn gevoel van beeldende kunst wel. Het is niet veranderd, maar... Ik wist gewoon niet dat je dat kon meemaken. Dat ik op dat moment echt zo een soort van... ja, een band of connectie begon te hebben met dat beeld. Dat dat gewoon een beeld is. Dat leeft niet. Dat staat gewoon. Dat is heel statisch. En toch deed dat allerlei emoties loskomen ofzo." - F. (nabespreking)

Dit suggereert het potentieel van de methodiek om een diepere emotionele betrokkenheid en verbondenheid met het kunstwerk te creëren. Het gevoel van diepere innerlijke verbondenheid dat ontstaat door de methodiek van opstellingswerk wordt ook beschreven door Holitzka & Remmert (2004). Door de opstelling realiseren deelnemers zich dat ze deel uitmaken van een groter geheel, en we zien in dit eerste prototype dat het de (soms verborgen) dynamiek van een kunstwerk (in dit geval het 'systeem') tot leven brengt wanneer we de aspecten van dat werk, voortkomend uit de beleving van de vraagsteller, opstellen. 'Onder een systeem wordt over het algemeen een uit verschillende onderdelen opgebouwd geheel verstaan, waarin orde en structuur is aangebracht' (Holitzka, 2004, p.18). Dit geldt ook voor het kunstwerk als systeem, waarbij deelnemers verschillende onderdelen invoelen en deze onderdelen hierdoor zichtbaarheid geven. 'Een systeem is niet alleen meer dan de optelsom van de verschillende delen, het weet ook meer over zichzelf dan alle delen samen' (Holitzka, et al., 2004, p.9).

- Groepsdynamiek en veiligheid: Alle respondenten benadrukken het belang van een veilige en ondersteunende groepsomgeving voor het succes van de ervaring. De groepsdynamiek die ontstond tijdens de opstelling droeg bij aan een gevoel van verbondenheid waardoor de deelnemers zich vrij voelden om hun ervaringen te delen en te verkennen. De interactie binnen de groep en de dynamiek ervan speelden dus een belangrijke rol bij het verrijken van de kunstbeleving. Sunt, sumus, ergos sum (Alles is, wij zijn, dus ben ik). Een positieve groepsdynamiek zou dus kunnen bijdragen aan een diepere en meer bevredigende ervaring en helpt om de individuele ervaring te overstijgen.
 - "En wij werden een groep. Dat is ook wel grappig. We werden heel snel een groep. F. benoemde (het beeld): 'als één van ons', waardoor dat wij een 'ons' werden." - E. (nabespreking)

Dit wijst ook op het potentieel van de methodiek om een diepere emotionele betrokkenheid en verbondenheid tussen deelnemers te creëren. Ook uit de literatuur blijkt dat opstellingswerk een kwestie van vertrouwen is, vooral wanneer er persoonlijke thema's aan bod komen (Holitzka, et al., 2004).

- Reflectie en introspectie: De opstellingsoefeningen leidde tot reflectie en introspectie bij de deelnemers, waarbij ze nieuwe inzichten opdeden over en zich bewuster werden van zichzelf en hun relatie tot kunst. Een opstelling vindt in een therapeutisch kader plaats naar aanleiding van een 'brandende vraag' of een bepaalde behoefte van een 'vraagsteller' (Holitzka, 2004, p.54). De brandende vraag wordt in dit experiment door de facilitator en onderzoeker op voorhand bepaald en is in dit prototype: 'Hoe is jouw beleving van dit beeld? Hoe ervaar je het beeld op dit moment?'. Tijdens een gesprekje tussen de facilitator en de vraagsteller worden er enkele hypothesen geformuleerd over wat de aspecten zijn van het kunstwerk die de beleving van de vraagsteller bepalen. De vraagsteller (M.) gaf in dit experiment aan veel inzichten over zichzelf te hebben opgedaan. In de nabespreking van het experiment, meldde de meerderheid van de deelnemers ook dat ze het het experiment leuk vonden en dat het hen nuttige inzichten gaf met betrekking tot hun persoonlijk context en ontwikkeling:
 - "Ik vond het wel heel leuk, omdat door dit werk te doen, heb ik ook mijzelf ook wel leren kennen, of een facet van mij toch meer leren uitdiepen. Ja, dat mijn gevoeligheid echt een kracht kan zijn. En mijn nieuwsgierigheid ook." - M. (nabespreking)

- "Dat waren twee vrouwen. Ja. En dat deed me wel iets omdat ik daar, ja, ik zeg het, na twee bevallingen wel heel hard mee bezig ben, met die vrouwelijkheid. Ja, dat trof mij ofzo. En dat was ook wel een realisatie van: Wow, ik ben daar toch wel heel hard mee bezig." - F. (focusinterview 2)

Specifiek waardeerden ze de mogelijkheid om elementen uit de dynamiek in het kunstwerk te visualiseren en de nieuwe perspectieven en inzichten die voortkwamen uit de oefening. Deze ervaring van nieuwe perspectieven en inzichten wordt ook beschreven door Scholtens bij toepassing van de methodiek op studenten in een medische opleiding (Scholtens, Barnhoorn, et al., 2023).

- Verschillende perspectieven: Uit observaties van de onderzoeker en de facilitator en uit de nabespreking en focusinterviews bleek dat de opstellingsoefeningen de deelnemers aanmoedigde om kunstwerken vanuit verschillende perspectieven te bekijken. Elke deelnemer bracht zijn of haar unieke achtergrond, emoties en perspectieven mee naar de ervaring, wat resulteerde in een diversiteit aan interpretaties en reacties op de kunstwerken en een verrijkte kunstbeleving.
 - "Het is interessant, omdat het nooit fout is. Want wat je ziet, is wat je ziet of wat je ermee associeert." – M (nabespreking)
 - "Het is voor mij heel interessant om een beeld te beleven vanuit iemand anders zijn perspectief. Omdat ik weet hoe ik bij mijzelf dat ik vaak in beelden zo melancholie terug zie. Om dan te horen dat er hier eerder zo gevaar of iets, dingen waar ik zelf niet op zou komen, om daarin te proberen opgaan. Dat heeft mij een heel ander beeld gegeven van een kunstwerk waar dat ik normaal gezien misschien iets anders in zou zien, weer hetzelfde in zou zien als wat ik normaal zie. Dus ik vond dat echt wel een meerwaarde om eens vanuit iemand anders zijn perspectief naar een kunstwerk te kijken." - C. (nabespreking)

Het artikel van Scholtens over impliciet leren bij opstellingswerk toont aan dat dit proces tot stand wordt gebracht door bewuste en onbewuste socialisatieprocessen, waarbij de ingebedde, collectieve kennis van de groep wordt overgedragen op het individu (Scholtens, Barnhoorn, et al., 2023, p.19). Andere theorieën gaan, betreffende deze collectieve kennis, uit van een veld dat wordt gevormd door collectieve herinneringen, een soort gezamenlijk opgebouwd collectief geheugen. Sheldrake (2011) noemde dit morfogenetische velden. In opstellingen wordt dit het 'wetende veld' genoemd. Hier draait het om het feit dat representanten toegang krijgen tot de ervaringen en gevoelens van wie of wat ze vertegenwoordigen (Hendrick, 2024, p.33). Dit aspect is echter nog niet wetenschappelijk onderzocht, maar wordt verder toegelicht in de begrippenlijst bij de onderzoeksregistratie.

- Actieve lichamelijke betrokkenheid en zintuiglijke sensitiviteit: F. merkt op in het focusinterview hoe lichamelijke oefeningen en ademhalingstechnieken haar helpen bij het ervaren van de kunst. E. kon zich in het focusinterview echter niet specifiek herinneren waar ze lichamelijke gewaarwordingen ervoer tijdens de sessie. Dit kan suggereren dat ze niet volledig bewust was van haar lichamelijke reacties op de kunstwerken, of dat er teveel tijd zat tussen de ervaring en het afnemen van het focusinterview. M. herinnerde zich dat hij het waterelement van het kunstwerk lichamenlijk kon ervaren, wat hem een diepere verbinding gaf met het kunstwerk:
 - "Dit beeld heeft bij mij ook wel mijn nieuwsgierigheid en ook dat waterachtig gevoel, ook meer mijn gevoel geopend. Ik ben iemand die vaak vanuit mijn hoofd altijd heeft gewerkt of gedacht om ook niet te moeten voelen, om niet te durven voelen. Terwijl nu dat je zo wel voelt van: als je misschien ook gaat zitten ook gewoon en meer ankerpunten hebt, is het wel veilig, je gevoel. Je moet niet bang zijn." - M. (nabespreking)
 - "Ik heb het waterelement van het kunstwerk gevoeld, ik denk dat ik het pas écht gewaarwerd als ik op 'mijn' plaats in het opstellingswerk ging staan. Ik denk niet dat ik me echt duizelig voelde maar ik voelde me wel meedeinen op golven, precies alsof ik op een schip (te water) stond. Achteraf bleek dat het kunstwerk een titel had die naar water refereerde (het was eerder een algemene titel). Dat gaf de 'zekerheid' dat dit gevoel 'correct' was - terwijl het sowieso subjectief is - dus ik ga het anders formuleren: dat gaf me een bevestiging van mijn gevoel. Het kunstwerk had zijn titel ook wel verdiend want door er naar te kijken kwamen er ook wel al waterelementen te zien maar ik had niet gedacht dat ik dat waterelement zo (lichamelijk) zou ervaren." - M. (focusinterview 1)

In de literatuur worden de lichamelijke reacties bij opstellingswerk beschreven als onbewuste lichaamsreacties, zoals neuronale activiteit, veranderingen in de pupilgrootte, hartslagvariabiliteit, of fluctuaties in de huidgeleiding. Ook wordt er geschreven over 'buikegevoel' of 'intuïtie' (Gehlert, 2020, p.229). De facilitator vraagt specifiek naar de fysieke sensaties, gevoelens en gedachten van de deelnemers op hun posities, door de vraag te stellen: "Hoe voelt het om hier te staan?" en hen aan te moedigen om in die ervaring te blijven, meer vanuit gevoel dan vanuit interpretatie, en verbonden te blijven met hun lichamelijke gewaarwordingen.

- Vertraging en aandacht: Uit de nabespreking en de focusinterviews kunnen we concluderen dat de tijdsbeleving ook een rol speelt in de ervaring van het experiment. Sommige deelnemers gaven aan dat ze de tijd tijdens de experimenten niet bewust ervoerden, omdat ze volledig opgingen in de ervaring en zich konden overgeven aan het moment. F. merkte tijdens de nabespreking en in het focusinterview bijvoorbeeld op hoe het bewust vertragen en aandachtig zijn haar in staat stelden om echt aanwezig te zijn bij het kunstwerk:
 - "Ik vond dat zalig! Ik heb geen tijd ervaren. Dat is het zalige. Ik kon alles loslaten. Terwijl ik vooral.... Op andere momenten kan ik de tijd heel moeilijk loslaten en ben ik steeds aan het rushen. Allemaal bijhouden van ok: ik heb nog tien minuten. Ik heb nog zoveel minuten... Of ik moet daar zijn binnen een half uur. En dat had ik totaal niet. Dat was echt heerlijk. Ik heb nooit aan de tijd gedacht totdat jullie zeiden: we gaan afronden, want het is tijd." - F. (focusinterview 2)

Dit wijst op een verandering in de perceptie van tijd tijdens de sessie. De ervaring van tijd lijkt te veranderen wanneer individuen zich volledig onderdompelen in de opstellingen, waarbij ze zich meer bewust worden van het moment. Dit aspect is intrigerend om in het volgende experiment verder te onderzoeken.

De data-analyse en het ondersteunende literatuuronderzoek wijzen op het potentieel van het integreren van de experimentele methode van opstellingswerk om kunstbeleving te verrijken op een ervaringsgerichte, intuïtieve manier. De conclusies zijn voorlopige reflecties op de haalbaarheid van het toepassen van de opstellingsmethodiek in deze context.

De volgende stap is om verder onderzoek te doen naar de toevalligheid van de resultaten en de herhaalbaarheid van dit prototype. De ervaringen tot nu toe met het gebruik van deze methode geven echter aan dat het een veelbelovende benadering biedt om museumbezoekers inzicht te geven in hun gevoelsmatige beleving en elkaars verschillende perspectieven op een kunstwerk. Hierbij moet ook de noodzaak van continue evaluatie en verbetering benadrukt worden, om een optimale ervaring te garanderen en een bruikbare methodiek te creëren.

Op basis van de observaties van de facilitator en de onderzoeker worden daarom enkele aanbevelingen geformuleerd voor toekomstige experimenten op het niveau van de replicatie van methodiek zelf:

Suggesties op het niveau van de methodiek: replicatie-aanpassingen

- **Duidelijkere instructies:** Hoewel sommige deelnemers volledig onbekend waren met de methode, toonde onze ervaring aan dat ze in staat waren om de instructies van de facilitator uit te voeren na een korte introductie tot de methode. De facilitator kan volgende keer bepaalde instructies echter nog duidelijker maken en deelnemers beter voorbereiden op wat ze kunnen verwachten tijdens de activiteit. Dit kan helpen om een nog groter gevoel van veiligheid te creëren en ervoor zorgen dat deelnemers zich volledig kunnen richten op de oefening.
- **Meer variatie in representaties van de aspecten van een werk:** Hoewel de deelnemers verrassende interpretaties en inzichten deelden tijdens de eerste oefening, kan het interessant zijn om de volgende keer meer variatie aan te moedigen in de aspecten van het kunstwerk waar deelnemers zich op willen richten. Dit kan leiden tot een nog diverser scala aan perspectieven en ervaringen. Een deelnemer merkte echter wel op in de nabespreking dat er een gevaar kan zijn om te veel na te denken over interpretaties en jezelf te censureren, wat de natuurlijke expressie en spontaniteit kan belemmeren.
- **Meer vrijheid voor vraagsteller:** De vraagsteller gaf in de nabespreking aan het kunstwerk onvoldoende te hebben onderzocht voor het vraaggesprek met de facilitator van start ging. Om de betrokkenheid van de vraagsteller te vergroten, kan overwogen worden om deze meer vrijheid te geven om het kunstwerk te verkennen voordat de opstelling begint. Dit kan bijdragen aan een diepere betrokkenheid bij het werk en de oefening zelf.
- **Flexibiliteit in roltoewijzing:** Sommige deelnemers voelden zich 'vast' staan in hun rol tijdens de opstelling, wat hen belemmerde om vrij te bewegen en hun eigen ervaring met het kunstwerk te verkennen. Een meer flexibele benadering waarbij deelnemers vrijer zijn om hun rol in te vullen, kan mogelijk effectiever zijn. De aanpak van de roltoewijzing komt voort uit de ervaring van de facilitator met therapeutisch opstellingswerk. Hierbij worden de representanten aanvankelijk door de vraagsteller in de ruimte geplaatst, op basis van afstand, nabijheid, kijkrichting en lichaamshoudingen die overeenkomen met het innerlijke beeld van vraagsteller over de elementen in de desbetreffende casus. Ook de vraagsteller zelf wordt gerepresenteerd in de opstelling (zoals we ook in dit experiment deden). Dit stelt de facilitator in staat om de dynamiek onder de aandacht van de vraagsteller te brengen, terwijl het de vraagsteller tegelijkertijd helpt om te reflecteren op zijn interne ervaring vanuit een meer objectief, gedeeltelijk extern gezichtspunt (aangezien hij op dat moment waarnemer is en geen deelnemer) (Thege et al., 2021, p.2). Een belangrijk moment in de opstelling is, wanneer de vraagsteller de plaats inneemt van zijn representant om in te voelen hoe het op die plek is (zie opstellingsbeeld aan de rechterzijde van deze pagina). Hierdoor ligt er veel nadruk op de positie van de vraagsteller, waarbij uiteraard veel aandacht wordt besteed aan de beleving van het kunstwerk vanuit het perspectief van de vraagsteller, en minder aan de individuele kunstbeleving van alle deelnemers. Het benadrukt ook het therapeutische karakter. In een latere fase van de opstelling vraagt de facilitator echter aan de deelnemers om te overwegen of ze vanuit hun rol een beweging willen maken en of ze een positie willen innemen die, naar hun gevoel, passender zou zijn. Ze hebben ook de mogelijkheid om op hun huidige positie te blijven staan. Op dat moment blijkt uit het experiment dat de deelnemers meer vrijheid ervaren in hun rol.
- **Expertise van de facilitator:** Het is belangrijk voor de facilitator om aandachtig te zijn voor de behoeften en emoties van de deelnemers tijdens de activiteit. Door de magie van de interacties te benadrukken en ruimte te geven voor onverwachte wendingen, kan de oefening nog meer impact hebben op de deelnemers (zie verder bij kritische reflectie). Zowel E. als F. delen tijdens de focusinterviews ervaringen met onzekerheid tijdens het experiment. Deze gevoelens kunnen een drempel vormen voor een volledige deelname aan de activiteit en wijzen op het belang van een ondersteunende omgeving om deze drempels te overwinnen.
- **Spanningsboog en tijdsduur:** De juiste timing tussen oefeningen is cruciaal om de aandacht van deelnemers vast te houden en de spanningsboog te behouden. Het vermogen om twee uur lang gefocust te blijven op kunst getuigt van het succes van

de activiteit, maar ook van de focus van de facilitator op de dynamiek en de energie van de deelnemers. Ook hier speelt de expertise van de facilitator dus een rol.

- De integratie van het kunstwerk in de oefening: Het sculptuur wordt door de deelnemers niet alleen beschouwd als een afzonderlijke entiteit, maar maakt echt deel uit van de opstelling. Het wordt een essentieel onderdeel van de ervaring en is onlosmakelijk verbonden met de groep, geven de deelnemers verschillende keren aan in de nabespreking. Deze integratie werd niet verwacht, en het was dus opmerkelijk hoe het kunstwerk volledig werd geïncorporeerd in de activiteit. Deze dynamiek verdient verdere reflectie om de diepere implicaties ervan voor het onderzoek te begrijpen, bijvoorbeeld door de methodiek ook te gaan toepassen op schilderijen om te kijken of er een verschil is qua beleving met sculpturen.

Deze conclusies houden we als aanbevelingen om de toekomstige experimenten te verbeteren, zodat de deelnemers een nog diepere en rijkere ervaring hebben in hun beleving van het kunstwerk.